

**Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясының докторанты Беристемова
Раухан Галимовна «Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен
прекурсорларды өткізуге байланысты қылмыстарды тергеу»
тақырыбына философия докторы ғылыми дәрежесін алу үшін (PhD)
диссертацияға
АННОТАЦИЯСЫ**

Зерттеудің жалпы сипаттамасы. Осы диссертациялық зерттеуде есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды заңсыз өткізуге тікелей қатысы бар құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеру тәртібін әзірлеудің маңызды және өзекті мәселесі қаралды. Қазіргі қоғамның алдында тыйым салынған есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізумен байланысты құқыққа қарсы іс-әрекеттердің алдын алуға және жедел ашуға ықпал ететін, кейіннен оларды жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын уәкілетті органдардың практикалық қызметіне имплементациялай отырып, жаңа басқарушылық және тактикалық шешімдерді іздестіру мәселесі өткір түр. Мұндай құқық бұзушылықтарды тергеу әдістемесіне егжей-тегжейлі талдау жүргізу теориялық және практикалық мағынада үлкен маңызға ие.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауында «...есірткінің, оның ішінде синтетикалық есірткінің таралуы болашақ ұрпақтың әлауқатына қауіп төндіреді. Құқық қорғау органдарына бұл инфекцияның біздің азаматтарымыз арасында, әсіресе жастар арасында таралуына күшті тосқауыл қою тапсырылды».

Қазіргі заманғы IT-технологиялардың көмегімен жүзеге асырылатын есірткіні немесе олардың аналогтарын өткізумен байланысты құқық бұзушылықтар жеке адамға, қоғамға немесе мемлекетке тікелей қатер төндіреді, ақпаратты құру, алмасу және тұтыну жүріп жатқан "Интернет" жаһандық желісі кеңістігінде криминогендік деңгейдің ұлғаюына әкеп соғады, бұл, сайып келгенде, жеке адамның, қоғамның немесе мемлекеттің өміріне тікелей қатер төндіреді. Қоғамның жекелеген топтарының криминализациясы және мінез-құлқының жеткіліксіздігі. Бұл әрекеттердің барлығы жаһандық желілердің қол жетімділігіне, сондай-ақ олардың қызметін құқықтық реттеудің жеткіліксіз деңгейіне байланысты мүмкін.

Соңғы бірнеше жыл ішінде Қазақстан есірткілерінің заңсыз айналымы саласының құрылымы айтарлықтай өзгерді. Соңғы жылдары адамзаттың қазіргі заманғы байланыс жүйелері саласындағы жетістіктерін қылмыстық элементтер есірткі қылмыстарын жасау тәсілдеріне айтарлықтай әсер ете отырып, заңсыз әрекеттерінде белсенді қолданады. Бұл есірткі құралдарын заңсыз өткізумен немесе олардың айналымымен байланысты заңсыз әрекеттерді жүзеге асыру схемасының өзгеруіне әкелді, бұл есірткіні сатудың "қолдан қолға" сияқты түрінің жойылуынан немесе оны есірткі сатушылар арасында барынша азайтуға мүмкіндік береді.

Есірткіні тарату үшін қазіргі заманғы электронды байланыс құралдарын, бағдарламалық жасақтаманы (бағдарламалық жасақтаманы) әртүрлі телефон жабдықтары, электрондық төлем жүйелері, жедел хабар алмасу қызметтері/бағдарламалары және т. б. пайдалану арқылы байланыссыз жүзеге асыру әдістері барған сайын сәтті қолданылуда.

Байланыссыз тәсілмен жасалатын осындай құқық бұзушылықтарды ашудың негізінде-мәміле жасау тәсілін, оның ішінде өткізу іс-шараларын, сондай-ақ өткізу желісінің құрылымын кезең-кезеңімен айқындау жатыр.

Байланыссыз тәсіл-есірткіге тәуелді адамдардың назарын аудару мақсатында хабарландыру жариялау арқылы есірткі құралдарын өткізу тәсілі. Жалпы сату алгоритмі келесідей:

- Электрондық байланыс құралдары арқылы ақпаратты орналастыру.
- Сатып алушылардың тауарды электрондық төлем жүйесі арқылы төлеуі.
- Тауарды орналастырудың белгілі бір нүктелерінде (кэштерінде) алу, олар туралы ақпарат СМС-хабарламалар, электрондық поштаға хаттар арқылы келеді (куррьерлердің немесе пошта аударымдарының қызметтерін пайдалану жағдайлары да тіркелген).

Есірткі заттарын сатудың мұндай әдісінің ерекшелігі-есірткіні сататын адам мен есірткі заттарын алатын адамның тікелей байланысының болмауы. Бұл заңсыз әрекеттердің осы түрін тергеу мен ашудың қиындығы, өйткені бақылау сатып алу, сондай-ақ қылмыс жасалған жерде сатушыны ұстау сияқты тергеу әрекетін жүргізу мүмкін емес.

Темекі қоспалары немесе есірткі тұздарының құрамына кіретін есірткі құралдары мен психотроптық заттардың арзан синтетикалық аналогтарын сату кең таралды. Кэш орнының немесе бетбелгі деп аталатын жердің координаттарын беру үшін мекен-жай мен фотосурет жіберіліп, содан кейін [Imgur](https://www.imgur.com/) сияқты фотохостингтерге орналастырылады, [Ncar.ru](https://www.ncar.ru/), [Ephotobay.com](https://www.ephotobay.com/), [Send-space.com](https://www.send-space.com/) және [RGhost](https://www.rghost.com/).

Тауарды төлеу әртүрлі төлем жүйелері, электронды әмияндар, несие карталары, криптовалюталарды қоса алғанда, электронды төлем жүйелері арқылы төлемдер арқылы жүзеге асырылады. Жеке деректерді тексеру міндетті шарт болып табылмайтын және транзакциялар анонимдік ([Binance](https://www.binance.com/), [KuCoin](https://www.kucoin.com/), [Bitflip](https://www.bitflip.com/), [Yobit](https://www.yobit.com/), [Exmo](https://www.exmo.com/)) шарттарында жүргізілетін Биржаның есірткі сатушыларының қызметін бақылау процесін едәуір қиындатады. Сондай-ақ, қылмыскерді анықтау ол мамандандырылған веб-ресурстарды пайдаланған кезде мүмкін болмайды, оның қызметі ұялы телефон нөмірлерін электрондық әмияндарды тіркеу мүмкіндігімен SIM карталарын пайдаланбай жалға берумен байланысты.

Жоғарыда баяндалғандар есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды заңсыз сату саласындағы құқыққа қарсы іс-әрекеттерді тергеп-тексеру кезінде өткізудің байланыссыз тәсілінің қағидаттарын ашатын теориялық және практикалық мәселелерді қамтитын әдіснамалық

нұсқаулықтарды әзірлеудің аса қажеттілігінің болуын растайды. Бұл өз кезегінде осы диссертациялық жұмыстың тақырыбын таңдауға негізделген.

Зерттеу тақырыбының ғылыми әзірлену дәрежесі:

Есірткіні, адамның миы мен жүйке жүйесіне әсер етуі мүмкін психоактивті заттарды, сондай-ақ прекурсорларды заңсыз өткізумен байланысты заңсыз әрекеттерді тергеу мәселелеріне көп көңіл бөлінді. Бұл мәселелерді зерттеумен криминалистика, қылмыстық іс жүргізу құқығы, жедел-ізвестіру қызметі, қылмыстық құқық және криминология саласындағы көрнекті ғалымдар айналысты: Н.М. Абдиров, А.Т. Айдарханов, С.А. Алтынбеков, А.А. Аубакирова, Е.Н. Бегалиев, И.Ш. Борчашвили, С.Ф. Бычкова, Дильбарханова Ж.Р., С.Е. Еркенов, А.Л. Катков, С.К. Муқанов, И.И. Рогов, Н.А. Стручков, Ж.Т. Успанов және т.б.

Өз еңбектерін жоғарыда аталған мәселені шешуге арнаған ТМД елдерінің ғалымдары арасында келесі авторлардың еңбектерін ерекше атап өткен жөн: А.А. Арямов, Т.В. Аверьяновой, О.Я. Баева, Р.С. Белкина, Л.Я. Драпкин, И.Ф. Герасимов, М.М. Голиченко, К.М. Гриненко, Г.Г. Зуйкова, В.Б. Ивасенко, А.Н. Колесниченко, Ю.Г. Корухов, И.А. Крючатов, А.В. Манойло, И.А. Николайчук, А.Н. Паршин, Г.И. Поврезнюк, А.Ю. Петухов, Р.Х. Рахмов, Е.Р. Россинская, А.А. Сердюк, О.В. Соколова, Соломзес Джон А., А.С. Щурова, Н.П. Яблокова және т.б.

Аталған ғалымдар өз зерттеулерімен есірткі құралдары мен психотроптық заттарды өткізу проблемасының мәні мен маңызын ашуға елеулі үлес қосты. Алайда, бүгінгі таңда есірткінің заңсыз айналымы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптеген аспектілері әлі де аз зерттелген және оларды зерттеу қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының өзгеруі тұрғысынан өзекті болып отыр.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорларды заңсыз сатуға тікелей қатысы бар заңсыз әрекеттерді тергеу процесін оңтайландыру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар мен ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Аталған мақсатты іске асыру үшін мынадай міндеттерді шешу ұсынылады:

- зерттелетін проблема бойынша этимологиялық негіздерді тұжырымдау және мазмұнды түсінік беру;

- есірткі құралдары мен психотроптық заттарды сатуға қатысы бар қылмыстардың криминалистикалық сипаттамасының құрылымы мен мазмұнын олардың типтік ақпараттық моделі ретінде зерттеу;

- есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізу саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу және тергеу міндеттерін шешуді қамтамасыз етудің ұйымдастырушылық-басқарушылық бағытын әзірлеу, сондай-ақ қаралып отырған түрдегі қылмыстарды тергеудің бастапқы және кейінгі кезеңінде қалыптасқан типтік тергеу жағдайларын тұжырымдау;

- бастапқы ақпаратты жасыру жағдайларында есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізуге қарсы іс-қимылды ұйымдастыруды зерттеу;

- маңызды дәлел бола алатын есірткі сатушыдан жауап алудың тактикалық және психологиялық процедураларын әзірлеу және енгізу.

Осы диссертациялық зерттеудің **объектілері** есірткі, психотроптық заттарды өткізуге байланысты қылмыстарды ашу және тергеу процесінің теориясы мен практикасы болып табылады.

Компьютерлік технологияларды пайдалануға байланысты есірткі құралдары мен психотроптық заттарды заңсыз өткізуге байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау тетігінің заңдылықтары; олар туралы криминалистік маңызы бар мәліметтердің пайда болуы; оларды тергеп-тексеру; осы қылмыстық деликттерді тергеп-тексеруді оңтайландыру жөніндегі автоматтандырылған криминалистік әдістемелер мен ұсынымдар жасау **нысанасы** болып табылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізі. Әдістеме танымның диалектикалық-материалистік әдісіне, зерттеудің жалпы ғылыми әдістеріне (байқау, салыстыру, өлшеу, эксперимент, талдау, шегеру/индукцияны қолдану, гипотезаны абстракциялау және нақтылау), құжаттарға салыстырмалы-құқықтық, формальды-логикалық, тарихи, жүйелік, статистикалық талдау жүргізуді қамтитын жеке ғылыми әдістерге негізделген.

Зерттеу процесінде есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтары мен прекурсорларын өткізу саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеруге қатысты нормативтік құқықтық құжаттамаға, сот және тергеу практикасының материалдарына, ғылыми-зерттеу жұмыстарына терең талдау жүзеге асырылды.

Диссертациялық зерттеудің **нормативтік негізі** Қазақстан Республикасының Конституциясын, есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізуге байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу кезінде құқық қорғау органдары қызметінің құқықтық негізін құрайтын заңдар мен нормативтік актілерді қамтиды.

Осы диссертациялық жұмыстың ақпараттық базасы зерделенген және жинақталған сот практикасы материалдарынан, ұзақ уақыт бойы жинақталған қылмыстарды тергеу саласындағы деректерден, статистикалық ақпараттан, сондай-ақ тергеу органдарының, сондай-ақ ЖІҚ жүзеге асыратын органдардың қызметкерлерін сұрау процесінде алынған ақпараттан тұрады.

Зерттеудің **эмпирикалық базасын** есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қатысты құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылдың жай-күйі мен негізін қалаушы бағыттарын сипаттайтын 2015 жылдан 2025 жылға дейінгі кезеңдегі ҚР БП ҚС және АЕ ресми деректері құрайды.

ҚР ҚК 297-бабы 1-3-бөлігі, 299-1-бабы және 301-бабы бойынша іс жүргізумен аяқталған сотқа дейінгі тергеп-тексерудің 127 қылмыстық ісіне

зерттеу жүргізілді. Құқық қорғау органдарының 120 қызметкерінен арнайы сауалнама алынды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы осы жұмыс шеңберінде жаңартылған қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының болмысында алдын ала (сотқа дейінгі) іс жүргізу институтын, тыйым салынған есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды заңсыз өткізуге байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеудің бастапқы кезеңін зерделеу бойынша кешенді жұмыс жүргізілгендігінен тұрады.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер. Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығын көрсететін ең маңызды ережелер қорғауға алынған келесі ережелерде келтірілген:

1. «Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды салу» авторлық дефинициясы криминалистика және қылмыстық құқық теориясына (ерекше бөлігі) есірткіні, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізуді жүзеге асыру жағдайының элементі ретінде ұсынылды, оның шеңберінде сатушы алдын ала келісілген (белгіленген), оның ішінде мессенджерлер және/немесе әлеуметтік желілер арқылы ақпарат беру арқылы, транзиттік сақтау орны кейіннен дозаны/партияны тұтынушыға беру үшін берілетін материалдық объект орналастырылады.

2. Есірткі құралдарын, психотроптық және прекурсорларды өткізуге қатысы бар құқыққа қарсы әрекеттердің криминалистік сипаттамасының элементтік құрамы анықталды, соның нәтижесінде есірткіні өткізудің ақпараттық мән-жайлары (уақыты, орны және жағдайы) қаралып отырған қылмыс түрін жасаудың қазіргі ерекшеліктеріне байланысты негізгі элемент ретінде негізделген.

3. Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды сатуға қатысы бар құқыққа қарсы қылмыстық іс-әрекеттерді ашу және тергеу міндеттерін шешуді қамтамасыз етудің ұйымдастырушылық-басқарушылық бағыттары бойынша ұсынымдар ұсынылды. Соның ішінде қылмыстарды тергеудің бастапқы және кейінгі кезеңдерінде қалыптасқан типтік тергеу жағдайлары анықталды, оларды шешу бойынша ұсыныстар жасалды.

4. Пиктографиялық / мәтіндік ақпаратты табу сатысында жедел қызметкерлердің стеганографиялық ақпаратты ашып көрсетуі арқылы есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізуге қарсы іс-қимылды ұйымдастыру жөніндегі Нұсқаулық форматында авторлық алгоритм әзірленді.

5. Алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық масаң күйдегі есірткі сатушыдан жауап алудың тактикалық мәні мен мақсаттарына қатысты қорытынды негізделеді, онда тергеп-тексерілетін оқиға бойынша алынған ақпаратты салыстыру үшін кейіннен жауап алуды міндетті түрде жүргізе отырып, өткізуші ұсталған сәтте болған жағдайда жауап алуды жүргізу орынды.

6. Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды сатушының Профайлинг технологиясының арнайы нұсқаулығына негіз

болған есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізудің қылмыстық идеяларын анықтау үшін оның "профилін" қайта құру мақсатында жеке тұлғаның түрін анықтау үшін сыртқы сипаттамаларды профайлдау техникасын талдау бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Ғылыми зерттеу нәтижелерін апробациялау. Диссертация Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының (бұдан әрі-Академия) арнайы заң пәндері кафедрасында орындалды, талқыланды және мақұлданды.

Диссертацияның негізгі нәтижелері 10 ғылыми жарияланымда көрсетілген.

Scopus (Скопус) деректер базасына кіретін халықаралық рецензияланатын журналда: «The Problem of the Production of Deposition of Testimony during the Disclosure and Investigation of Crimes Related to Trafficking in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances» - «Journal of Advanced Research in Law and Economics» № 1(39), 2019 ж. – 6.412-420.

ҚР БҒМ КОКСОН бекітетін ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын ғылыми басылымдар тізбесіне енгізілген ғылыми басылымдарда:

1. «Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізу туралы деректерді электрондық беру барысында "стеганографияны" пайдалану туралы», № 9/1 «Қазақстанның Ғылым және өмір» халықаралық ғылыми журналының шығарылымы, Алматы қ., 2020 ж. – 57-60 б.;

2. «Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізуге байланысты қылмыстарды тергеудің бастапқы кезеңінің проблемасына», № 12/5 (151) «Қазақстанның Ғылым және өмір» халықаралық ғылыми журналының шығарылымы, Алматы қ., 2020 ж. – 47-53 б.;

3. «Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізумен байланысты қылмыстарды тергеудің келесі кезеңінің проблемалары», «Вестник-Хабаршы» журналы, № 2 (72), Қарағанды қ., 2021 ж. – 81-87 б.;

4. «Есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстарды ашу және тергеу кезінде айғақтар беру проблемасы» ҚР ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының «Ғалымдар еңбектері» журналы, № 2 (75), Алматы қ., 2023 ж., – 191-197 б.;

5. «Есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізу саласындағы қылмыстарды ашу және тергеу процесін жедел-іздігі сүйемелдеу проблемаларына», «Вестник-Хабаршы» журналы, № 4 (86), Қарағанды қ., 2024 ж. – 63-69 б.

Халықаралық және шетелдік конференция материалдарында:

1. «Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізуге байланысты қылмыстарды тергеу проблемасына», «МИТСО» Халықаралық университетінің «Қоғам, құқық, тұлға: гуманитарлық білімді

дамытудың заманауи үрдістері» Халықаралық сырттай ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, Минск қ., 2019 ж. – 249-252 б.;

2. «Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізуге байланысты қылмыстарды ашу және тергеу барысында «бетбелгілерді» пайдалану проблемасы», ҚР ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының «заң ғылымының өзекті мәселелері: теория мен практика мәселелері» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, Алматы қ., 2019 ж. – 256-265 б.;

3. «Интернет ресурстардың көмегімен есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізетін адамдарды анықтау үшін профайлингті пайдалану», ҚР ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының «Есірткісіз болашақ» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, Алматы қ., 2019 ж. – 251-258 б.;

4. «Протидія наркозлочинності в сучасних умовах» Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України», Дніпро Видавель Біла К. О., 2020 ж. – 208-210 ж.;

5. «Украина мен АҚШ мысалында қазіргі жағдайда есірткі қылмысына қарсы тұру», ҚР ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының «Есірткілік заттарды байланысты тәсілмен таратуға қарсы іс-қимыл бойынша жедел-іздестіру жұмыстарын ұйымдастыру ерекшеліктері» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, Алматы қ., 2021 ж. – 218-224 б.;

6. «Интернет желісін пайдалана отырып, есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды өткізуге байланысты істер бойынша тергеп-тексерудің бастапқы кезеңінде қарап-тексеруді жүргізу ерекшеліктері», ҚР ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының «Әубәкір оқулары» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, Алматы қ., 2022 ж. – 39-43 б.

Оқу құралдары:

1. «Интернет-ресурстар мен мобильді қосымшалардың көмегімен таратылатын есірткі құралдарының, олардың аналогтарының, прекурсорлардың заңсыз айналымына қарсы іс-қимыл жөніндегі жұмысты ұйымдастыру» (бірлескен авторлар: А.У. Утепов, Г.А. Жунисова, Ж.Ж. Сапаров, Г.Б. Чукумов), Оқу құралы – Алматы: ҚР ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ҒЗЖРБЖҰБ, 2019 ж. – 126 б.

2. «Интернет желісінде есірткі құралдарының таралуына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу әдістемесі» (бірлескен авторлар: Р.К. Туманшиев, М.К. Сырлыбаев, Е.Е. Рақым, А.З. Абажанова, М.К. Ақылбаев, Б. Юсупов) Оқу құралы – Алматы: ҚР ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, 2022 ж. – 226 б.

Диссертация құрылымы. Диссертацияның құрылымы мен көлемі зерттелетін мәселелердің сипатына, зерттеу тақырыбының даму деңгейіне,

ұсынылған аспектілердің логикалық дәйектілігіне байланысты. Диссертацияға кіріспе, негізгі және кіші бөлімдер, тиімді бөлім, пайдаланылған Көздер тізімі және қосымшалар кіреді. Диссертациялық зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті қойған талаптарға сәйкес көлемде орындалды.